

Wit

Zwartboek

MN GM
2005

Inleiding

Het gezondheidsaspect in relatie tot het milieu is helaas nog steeds een ondergeschoven kindje. Het MeldpuntenNetwerk Gezondheid en Milieu (MNGM) kent als geen ander de praktijkervaringen van burgers op het gebied van gezondheid en milieu. Daarom heeft het MNGM dit zwartwitboek gemaakt. Per casus zijn knelpunten en aanbevelingen gegeven. Naast cases in het zwartwitboek (andere zijde van deze brochure) waarin het niet goed gaat geven we in dit witboek voorbeelden van hoe het zou moeten, want wees gerust, die bestaan ook, al duurt het soms wat lang...

Waarvoor is dit boek bedoeld en voor wie?

Dit zwartwitboek is een bundeling van ervaringen van burgers en bewonersgroepen en kan als informatiebron dienen voor andere geïnteresseerde burgers, lokale milieugroepen, hulpverlenende instanties, maar ook zeker voor beleidsmakers; zij kunnen uit deze bundeling van ervaringen opmaken wat de uitwerking van het milieubeleid is en in hoeverre dit ook bedoeld en wenselijk is.

Privacy

De informatie in dit zwartwitboek is in overleg met de betreffende personen opgesteld. Gegevens over personen, bedrijven, plaatsen e.d. worden alleen vermeld als onze contactpersonen dat zelf aangeven of wenselijk achten.

Criteria voor het witboek

- lokale milieuproblematiek waarin (zorgen over) gezondheidsklachten een rol spelen
 - melding bij MNGM over milieugerelateerde gezondheidsklachten die als voorbeeld dient voor meerdere meldingen
 - er wordt een (positieve bijdrage aan een) oplossing gevonden
 - een van de betrokken partijen of een instantie draagt bij aan een oplossing
 - de aanpak heeft een voorbeeldfunctie voor mensen of groepen in vergelijkbare situaties
- Om opgenomen te worden in het witboek moeten artikelen met name ingaan op een of meer van de drie laatstgenoemde punten:

We gaan door!

De groepen en personen die aan dit boek hebben meegewerkt, zijn er enthousiast over. Vaak is hun verhaal elders niet welkom, ook helpt het om alles goed op een rij te zetten en te weten dat het in een groter perspectief kan worden gezet. Ook doen zich weer nieuwe ontwikkelingen voor. We willen daarom graag doorgaan met het verzamelen van wit- en zwartboek verhalen. Hoe meer materiaal, hoe beter we aanbevelingen voor beleid en adviezen voor lotgenoten kunnen formuleren. Uw medewerking wordt zeer op prijs gesteld. Stuur uw (digitaal) verhaal naar ons op! Onze adresgegevens en het e-mailadres staan onderaan deze bladzijde.

Wat doet het MeldpuntenNetwerk Gezondheid en Milieu?

De Stichting MeldpuntenNetwerk Gezondheid en Milieu vraagt aandacht voor de relatie tussen het milieu en de gezondheid. Zij doet dit door middel van registratie van milieugerelateerde gezondheidsklachten, door ondersteuning van groepen en burgers met problemen op dit terrein en door het stimuleren van onderzoek en betere communicatie. Met de gegevens kunnen nieuwe trends worden gesignaleerd en activiteiten van lokale milieugroepen inhoudelijk onderbouwd met het oog op betere handhaving en uitvoering van beleid.

Stichting MNGM, Regulierenring 9, 3981 LA Bunnik
T: 030-2430872 F: 030-2430883
E: info@mngm.nl I: www.mngm.nl

INHOUD WITBOEK

Luchtverontreiniging

- 1. Tapijtfabriek Steenwijk blz. 4
- 2. Brand in Middelharnis blz. 6
- 3. Stankklachten in Middelharnis en omstreken blz. 8

Stort- en bodemvervuiling

- 4. De zwarte randen van de gasfabriek witgewassen blz. 10
- 5. Casus bodem Den Haag blz. 12

Geluid

- 6. Leren leven met laagfrequent geluid blz 13

Zendmasten

- 7. Straling bij digitale telefonie? blz 14
- 8. Casus Zendmasten blz 15

Binnenmilieu en wonen

- 9. Vuilspuiterij? blz 16
- 10. Geschikte verf voor een MCS-patiënt blz 17
- 11. Confrontatie met de Minometer M6 blz 20

Milieupatiënten en beroepsziekten

- 12. Hoofdluisbestrijding zonder chemische middelen blz 21

**MET ONZE
MILIEUVERVUILING
HEBBEN WE
HELEMAAL GEEN
TERRORISTEN NODIG
OM ONSZELF
TE Vernietigen**

Loesje

Luchtverontreiniging

1. Tapijtfabriek Steenwijk
2. Brand in Middelharnis
3. Stankklachten in Middelharnis en omstreken

Tapijtfabriek Steenwijk

Thea vd Wal/ André Wedzinga 2003 – 2005

Knelpunten:

- Klachten bewoners worden niet serieus genomen
- Politiek machtsspel
- Onervarenheid burgers met vergadertechniek en interpretatie conclusies in rapporten

In Steenwijk staan twee tapijtfabrieken die ernstige geurhinder veroorzaakt hebben. Het bedrijf CRILUX verft tapijten en het bedrijf BETAP brengt een rubberen achterzijde aan. Een aantal van de bewoners in de aanliggende wijken klaagt al twintig jaar over overlast. Behalve geurhinder is er ook sprake van mogelijke uitstoot van kankerverwekkende stoffen, waaronder benzeen.

Omwonenden organiseerden zich in de bewonersgroep Gagel/Gagels2 en Paddepoel. Ze hebben door de jaren heen contact gehad met provincie en gemeente, bedrijven, en GGD. De gemeente is de bevoegde instantie. Een van de problemen is dat 's avonds en 's nachts geen klachten gemeld kunnen worden, noch bij de gemeente, noch bij de provincie. De Chemie- en

Gezondheidswinkel Groningen hielpen met het beoordelen van rapporten en het opstellen van bezwaarschriften. De rol van MNGM bleef hier beperkt tot incidentele contacten en het volgen van de procedure.

Van geurhinder kun je gezondheidsklachten krijgen. Een bevolkingsonderzoek in deze wijk, in 2003 uitgevoerd door de GGD, gaf aan dat hier 25% meer luchtwegklachten voorkomen dan gemiddeld in Nederland. Daarnaast zijn bewoners bevreesd voor kanker. In een second opinion onderzoek van de Wetenschapswinkel Geneeskunde en Volksgezondheid in Groningen zijn de geur- en schadelijke immissies onderzocht. Aangehouden werd dat hinder kon bestaan, dat de schoorsteen van Betap en de beluchtingvijver van Crilux de grootste geurbronnen waren, en dat verhoging van de schoorsteen en van temperatuur van de rookgassen geen 100% oplossing bood. De gemiddelde emissieconcentratie levert geen direct gezondheidsgevaar op. De gevolgen van overstort van rioolwater met bedrijfsafvalwater zouden nader onderzocht kunnen worden met aandacht voor kleurstoffen en zware metalen. Zie www.rug.nl?wewi/-shared/publicaties/chemie/c89sam en -c89erradd

Later hebben bewoners ook onderzoek aangevraagd naar de gezondheidsklachten van kinderen op scholen in de omgeving van de fabrieken. Aanvankelijk wilde de gemeente er niet op ingaan, omdat de relatie met de fabrieken nooit hard gemaakt zou kunnen worden. Onder druk is het onderzoek wel uitgevoerd en bleek het aantal gezondheidsklachten iets hoger dan gemiddeld te zijn. Een onderzoek (monitoring) van het aantal kankergevallen met een looptijd van 5 jaar wordt waarschijnlijk eind 2006 bekend gemaakt door de GGD.

De stand van zaken in 2005 is dat de beide fabrieken nu net binnen de milieunorm blijven maar er geen ruimte meer is voor productieverhoging. Gezien de concurrentie in deze bedrijfstak was er op deze locatie geen toekomst meer, ook omdat de politiek geen medewerking wilde geven.

Men heeft op basis van de uitkomsten van de uitstoot een nieuwe woonwijk naast deze fabrieken aangekondigd.

Beide fabrieken hebben aangegeven te zullen vertrekken naar respectievelijk Genemuiden en België. Bijkomstig minder prettig gevolg is dat het personeel mee moet verhuizen, forenzen, of een andere baan zoeken.

Voor de werkgroep betekende dit dat ze een aantal vervelende reacties ontvingen. Voor hen blijft het vreemd dat vanaf 1991 tot 2006 de overlast en het protest door verschillende bewoninggroepen zo lang heeft moeten duren en nu pas de oplossing (vertrekken) mogelijk was.

Resultaten:

👍 **Na aanvullend onderzoek en onderhandelen emissies op orde**

👍 **Fabrieken nu vanwege kosten verplaatst naar elders**

Brand in Middelharnis

Bron: Nieuwsbrief MNGM 2005

Knelpunt:

- **Onbevredigende informatie over de schadelijkheid van stoffen bij calamiteit**

Op 8 september brak brand uit in een opslagloods in Middelharnis. Het bleek te gaan om een industriecomplex van 15000 m², dat gebruikt werd voor opslag van hout, papier en conserven, waaronder vis. Eerst is begonnen met het weghalen van de voedingsmiddelen, vanwege de erge stank en de gezondheidsrisico's die bederf met zich meebrengt. Daarna begon men aan de ongeveer 5000 rollen krantenpapier van 2 m doorsnee. De 150 brandweerlieden en 50 politiemensen hebben meermaals moeten uitrukken om het steeds opnieuw opblazende vuur van krantenpapierrollen en houtresten te

bestrijden. Ondertussen startte men met de opruimwerkzaamheden. Dit bracht onrust met zich mee, aangezien er veel stof en stank vrijkwam zodra de grijpers in de brandende en smeulende massa roerden. Het bleek dat deze niet kon worden afgevoerd mede vanwege het opnieuw ontbranden ervan en het volume. Voor omwonenden leek de brand oneindig te duren.

Al snel na het uitbreken van de brand kreeg het MNGM een vraag over de 'sneeuw' in Vlaardingen, terwijl het toch prachtig zomerweer was. Deze melder werd direct doorverwezen naar de meldkamer van de DCMR. Het bleek te gaan om een grote hoeveelheid as van het verbrande papier, die in Vlaardingen neerkwam. Meer dan 700 klachten kwamen binnen bij DCMR. Sinds 1991 heeft de meldkamer niet eerder op één dag zoveel klachten genoteerd. Of en hoeveel meldingen er binnenkwamen bij de ISGO, waar Middelharnis onder valt is ons niet bekend. Op hun website is daar niets over te vinden.

Op 20 september werd het MNGM meldnummer herhaaldelijk gebeld door mensen die last hadden van rook en stank, afkomstig van de brand. Afhankelijk van de windrichting bleken sommige bewoners zich benauwd te voelen, hadden braakneigingen en konden niet slapen van de stank. Medicijngebruik van mensen met luchtwegklachten schoot omhoog. Bewoners uit Middelharnis e.o. vroegen zich af wanneer de brand nu eindelijk eens geblust werd. Van enkele bewoners weten wij dat ze tijdelijk naar een ander eiland gegaan zijn om bij te komen. Park Nieuwzeeland, een vakantiepark op 500 m afstand van de brand, ging gebukt onder een deken van vette walm. Iemand hield zelf zijn rieten dak nat.

Gemeente e.a. instanties gaven ongeruste bewoners te kennen dat er in het begin geen schadelijke stoffen, zoals asbest vrijkwamen. "Op 30 september, als de werkzaamheden worden afgerond, gaat DCMR luchtmetingen doen om te kijken welke stoffen nog te vinden zijn en in welke concentraties.", aldus de gemeente op 20 september. Hierdoor voelden inwoners zich niet serieus genomen, want wat ademden zij in tussen 8 en 30 september? Is die rook werkelijk zo onschadelijk? Bewoners kregen steeds de indruk dat geld meer een afweging was bij de bestrijding van de brand, dan de gezondheidsklachten van burgers in de gemeente. Waarom bleef het roken maar voortduren? Bellers werden van het kastje naar de muur gestuurd.

De GGD in Spijkenisse, die door het MNGM op de hoogte werd gebracht van de meldingen, wist niets af van gezondheidsklachten door de brand. Het was voor het eerst dat deze er via ons van hoorde en de klachten werden serieus opgepakt. Het balletje ging rollen en dat heeft er voor gezorgd dat er tenminste op de website van de gemeente Middelharnis tijdelijk een tekst gezet is om bewoners te informeren en uitleg te geven over de nasleep van de brand. Ook werd een telefoonnummer vermeld dat zij konden bellen.

Er werd voor gekozen om de brand gecontroleerd te laten uitbranden, omdat de waterzuiveringsinstallatie zoveel bluswater niet zou kunnen verwerken.

Hopelijk gaat men nu nadenken over wat er gedaan moet worden om zoiets nog eens te voorkomen. Dat is meestal zo als er weer een kalf verdronken is. Op 6 oktober 2005 vond er in ieder geval een ontmoeting plaats tussen de bewoners van het Park Nieuwzeeland en de gemeente Middelharnis. De bewoners zullen ongetwijfeld een aantal aanbevelingen gedaan hebben om zo'n calamiteit in de toekomst te voorkomen.

Aanbevelingen:

- **Bevorderen voorlichting en overleg**
- **Instellen tijdelijk meldpunt**
- **Versterking milieudienst: beter beleid en handhaving**

Resultaat:

- **Hopelijk in de toekomst sneller en adequater communicatie met de bevolking**

Stankklachten in Middelharnis en omstreken

Miep Verheувel 2003- 2005

Knelpunten:

- **Gezondheidsklachten en binnen moeten blijven door stank, juist als het mooi weer is.**
- **Meerdere stankbronnen in een gebied bemoeilijken de aanpak**

In de zomer van 2003 hebben zich 20 mensen gemeld bij het MNGM, die gezondheidsklachten hadden door stank. De klachten waren afkomstig uit Middelharnis (13), uit Sommelsdijk (4), uit Oude Tonge (2), uit Nieuwe Tonge (1).

Milieufactoren

Bewoners van Middelharnis hebben bijna tien jaar te maken met ernstige stank in hun leefomgeving. De stank wordt veroorzaakt door drie varkenshouders, een composteerbedrijf, een brijvoerbriek bij een van de varkenshouders en het uitrijden van mest tijdens een hittegolf. Bij de laatste bron was de stank zo erg dat er ook 5 honden ziek werden. De laatste 4 jaar is de stank sterk verergerd. Ten oosten van de varkensbedrijven gaan bomen dood. De ernst van de stank is afhankelijk van het weer: windrichting en vochtigheid. Soms wordt gemeld dat het 's nachts erger is. De melders hebben problemen met luchten, ventileren en buiten zijn. Juist als men bij mooi weer buiten wil zijn is de stank enorm.

Gewicht van de klacht

Uit Middelharnis vonden 10 mensen de klachten ernstig, uit Sommelsdijk 2 en uit Oude Tonge 2. 1 persoon uit Nieuwe Tonge vond de klachten licht. De overige 5 gaven het oordeel 'matig'.

Gezondheidsklachten

- Misselijkheid werd 7 x gemeld , soms samen met maagpijn en beroerd zijn.
- Ademhalingsklachten 14 x, daarvan meldden 5 mensen benauwdheid, gebrek aan frisse lucht , al dan niet met een zere/ droge keel. De overigen meldden verergering van CARA- , COPD-, astma- en emfyseemklachten tijdens een stankepisode. Zelfs tot "doodsbenauwd". Ziekenhuisbezoek om die reden werd ook gemeld.
- Hoofdpijn 6x
- Slecht slapen en wakker worden van de stank 5x.
- Hartklachten 2x
- Agressie naar de bedrijven 1x

De **geboortejaren** van de melders liggen tussen 1926 en 1951.

Opmerkingen van de melders t.a.v. het beleid

- Ondanks veel klachten jarenlang, verandert er niets, terwijl ons van overheidswege destijds verzekerd werd dat de varkensstallen moderne bedrijven waren zonder stankafgifte.
- Wij hebben deze overlast te danken aan onze bestuurders, gemeente Middelharnis, want geld is belangrijker dan het welzijn van mensen.
- De stank is niet te harden. Er is al veel over geschreven en gepraat, maar niets helpt. Het kan toch nooit gezond zijn!
- Ik hoop dat we verlost worden van de stinkende overlast bezorgende en ergerlijke bedrijven. Een schande voor een beschaafde samenleving (het dierenleed eveneens!)
- Compostbedrijf Fleuren: ongelooflijk dat ze zo mogen produceren.

Het bedrijf stelt dat de bedrijfsvoering in tien jaar niet is veranderd, maar dat de samenleving volloopt en de burgers een steeds korter lontje krijgen. Bovendien zouden er nieuwe wijken zijn met bewoners die de geuren in een agrarische omgeving niet gewend zijn. De bewoners stellen daar tegenover dat de geboren en getogen inwoners heel goed weten hoe het vanouds op het eiland ruikt en dat zij ook problemen hebben met een stank die niet thuishoort in de categorie agrarische geuren. Een minderheid van de melders heeft contact gehad met de gemeente, de provincie of een milieubeweging.

In 2004 wil een van de composteerbedrijven de vergunning laten verlengen en geeft in de aanvraag aan bereid te zijn een nieuwe luchtzuiveringstechniek toe te passen, inclusief de bouw van een 80 meter hoge schoorsteen. Volgens berekeningen gaat dan voor een groot deel van de bebouwing van Middelharnis de situatie van ernstige hinder over naar een verwaarloosbare hindersituatie. De bewoners hebben daar wel vertrouwen in, omdat zij weten dat in Zwitserland een zelfde soort bedrijf met zo'n systeem zonder stankoverlast draait. Maar vanwege de ervaringen in het verleden stelt de bewonerscommissie voor de nieuwe milieuvergunning eerst voor 2 maal een proefperiode van een half jaar te verlenen. Als er na de totale proefperiode van een jaar geen problemen meer zijn, dan kan de looptijd van de vergunning tot 10 jaar worden verlengd. Voor de juridische aspecten van de vergunningverlening ondersteunt een deskundige juriste de commissie. Verder wil de bewonerscommissie een onderzoek naar de gevolgen van de stank voor de gezondheid van de bevolking. De vraag is wat de gevolgen zijn van de gezamenlijke stank van drie bedrijven in de regio. Dit verzoek om onderzoek werd afgewezen, omdat het volgens de GGD te duur zou zijn. Het MNGM heeft het bezwaarschrift met een eigen brief aan de provincie ondersteund. Verder is toxicologische informatie geleverd aan het bureau voor rechtshulp.

2005: Er zijn nog geregeld klachten, maar er is zicht op verbeteringen. Intussen heeft de bewonersorganisatie goede contacten opgebouwd met de provinciale en plaatselijke milieudienst en de bedrijven. De provincie heeft gemeten. De STAB (adviesorgaan van de Raad van State) heeft de klachten bestudeerd en de vergunningaanvraag gecontroleerd. De bedrijven (op een na) doen zelf ook meer metingen en letten op de emissies. Van een bedrijf is de vergunning afgewezen, er moeten op onderdelen voorzieningen getroffen worden. Als dit gunstig uitpakt, zal de milieucommissie van de Huurdervereniging Middelharnis geen handhavingverzoek indienen. Van een varkensbedrijf is de vergunning ten dele goedgekeurd. Emissies van brijvoer moeten door biowassers met 70% gereduceerd worden. Het bedrijf plaatste een proefinstallatie om te onderzoeken hoe de geur-emissies kunnen worden teruggebracht. Eind mei 2006 wordt de vergunning verleend als dit slaagt. De afdeling handhaving gaat goed in op klachten, men gaat meten. Naast geur- is er geluidoverlast van de nieuwe hoge schoorsteen. Een van de apparaten daar zal vervangen worden. Bewoners moeten wel aan de bel blijven trekken zolang er problemen blijven. Intussen is er onrust over nieuwe wetgeving over geurhinder en veehouderij.

Resultaat:

 Door directe contacten van omwonenden met betrokken overheidsinstanties en bedrijven zijn er goede maatregelen genomen en neemt men de verantwoordelijkheid voor handhaven.

Stort- en bodemvervuiling

4. De zwarte randen van de gasfabriek witgewassen

5. Casus bodem Den Haag

De zwarte randen van de gasfabriek wit gewassen

Annemarie van de Vusse, adviseur MNGM

Knelpunt:

- **Overlast en gezondheidsklachten bij bodemsanering**

Situatie

Een jaar geleden is begonnen met de bodemsanering van het terrein aan de Polderweg in Amsterdam waar vroeger de Oostergasfabriek heeft gestaan.

Voorafgaand aan de daadwerkelijke sanering zijn de oude gebouwen van de gasfabriek gesloopt. Daarin werden verschillende activiteiten en werkzaamheden verricht; er zat onder meer een school, een praktijk voor fysiotherapie en een stalling voor oude bussen. Rondom het terrein en ingeklemd tussen twee spoorlijnen liggen een woonwijk, een middelbare school en enkele maatschappelijke instellingen.

Het gemeentelijke Projectburo Bodem heeft als opdrachtgever van de sanering een emissiebeheersingplan opgesteld in overleg met de GGD en met mijzelf. Ik ben aangetrokken door de omwonenden en medewerkers van de omliggende instellingen om hen van onafhankelijk technisch advies te dienen met betrekking tot de aanpak en uitvoering van de sanering. In het plan zijn maatregelen opgenomen om de uitstoot van stinkende en schadelijke stoffen naar de omgeving te beperken. Afgesproken was om alleen in de winter te saneren, omdat de stinkende stoffen dan minder verdampen en de bewoners dus minder last van stank zouden hebben. Er golden verder strikte normen over de emissies op het terrein, waaraan maatregelen gekoppeld waren om bij overschrijding van een bepaalde norm stapsgewijs het ontgravingfront te verkleinen, en eventueel helemaal te stoppen met de ontgraving, totdat de concentraties in de lucht voldoende gezakt waren. Toch zou ook bij deze normen nog wel stank kunnen optreden, maar van gezondheidsrisico's voor omwonenden was geen sprake.

Wat ging er mis?

De ontgraving van de eerste twee putten, die gelegen waren vlakbij de woonwijk en een dierenasiel, bleek niet binnen de gestelde tijd realiseerbaar te zijn. Niet alleen moest voor de ontgraving van deze putten na de winterperiode doorgewerkt worden, bovendien bleken deze verontreinigingsvlekken ook uitstulpingen te hebben, waardoor de periode van ontgraving nog langer werd. Ondertussen hadden de bewoners gemerkt dat de sanering met behoorlijk wat stank gepaard ging, en ook met stof, lawaai en slechte bereikbaarheid van de wijk.

Het Projectburo meldde de bewoners dat niet alleen de ontgraving van deze putten langer zou duren, maar dat in de zomervakantie ook alvast gestart zou worden met de ontgraving aan de voorkant van de school. Dat zou betekenen dat eigenlijk gedurende de hele zomer doorgewerkt zou worden. Uiteraard zou de saneerder zich aan de normen houden. In de praktijk betekende dat dat hij bij goed weer slechts enkele uren kon werken, omdat dan de concentraties op het terrein te hoog werden.

Hoewel de normen in de woonwijk vrijwel nooit overschreden werden, kregen bewoners toch last van allerlei gezondheidsklachten, evenals sommige medewerkers van het dierenasiel.

Zowel de medewerkers van het dierenasiel als de bewoners hebben een enquête gehouden, waarin klachten geïnventariseerd werden. Hiermee zijn ze naar de politiek gestapt. (zie onder) Op aandrang van de wethouder zijn toen de werkzaamheden halverwege de zomer stopgezet.

Wat gaat er goed?

Het Projectburo gaf aan de gezondheidsklachten serieus te nemen, en mee te willen werken aan een second opinion. Daarvoor is mijn advies gevraagd. Ik heb aangegeven dat een second

opinion als zodanig lastig uitvoerbaar was, omdat de groep bewoners te klein was en de klachten te divers om een eenduidig verband te kunnen leggen tussen sanering en gezondheidsklachten. Dat er gezondheidsklachten zijn, is onmiskenbaar. Het gaat er om maatregelen te nemen om de emissies, maar ook het stof en het lawaai zoveel mogelijk te beperken. Er kan dan bekeken worden of de genomen maatregelen effect hebben en tot vermindering van de klachten leiden.

Er worden nu maatregelen genomen op het terrein zelf, zowel om de emissies te beperken door een betere controle op afdekking en nathouden van de grond, als om de stank te verminderen door een proef met de afbraak van stinkende stoffen in de lucht. Verder wordt er bij de maatschappelijke instellingen en bij de mensen thuis een luchtzuiveringsunit geplaatst. Ik heb in samenspraak met de GGD dagboekjes opgesteld en aan verschillende mensen gevraagd deze een maand bij te houden. Ze kunnen hierin hun klachten noteren. Het betreft zowel bewoners met als bewoners zonder luchtzuiveringsunit. Aan de hand van de gegevens uit de dagboekjes en de resultaten van de verschillende emissiemetingen wil ik dan bekijken of er een verband te leggen valt tussen de genomen maatregelen en de ervaren gezondheidsklachten. Op basis daarvan kan besloten worden verdere maatregelen te nemen om ervoor te zorgen dat bewoners geen schade aan hun gezondheid oplopen.

Aanbevelingen:

 Bijhouden klachtendagboekjes

 Meer controle

Resultaten:

 Betere basis voor communicatie door dagboekjes

 Beperking emissies door afdekking en meer controle

UITSLAG ENQUETE KLACHTEN POLDERWEGGEBIED

We hebben de bewoners van Tuinwijk gevraagd een vragenlijst in te vullen over mogelijke (gezondheids)klachten als gevolg van de sanering van het Polderweggebied.

De uitslag van deze korte enquête is als volgt:

Verspreide formulieren: 162

Ingevuld: 61

Geen klachten: 10 huishoudens

Wel klachten: 51 huishoudens

Onderverdeling naar klachten:

brandende, jeukende en/of vieze ogen	23
Hoofdpijn	31
Keelpijn	18
verstopte neus/ bijholten	21
Misselijkheid	17
Duizeligheid	20
Astmatische/luchtwegklachten	15
Vermoeidheid	35
Huiduitslag	1
Stankoverlast	29
vettig stof of roetdeeltjes in/om huis	13

Een aantal bewoners was al geruime tijd voor onze actie voor een of meerdere klachten onder behandeling van een arts. Opvallend is ook dat veel mensen ongevraagd vermeldden altijd gezond geweest te zijn. Een aantal hiervan woont pas sinds kort in Tuinwijk en heeft sindsdien klachten.

Casus bodem Den Haag

Bron: Workshop Lokale Verontreiniging en risicocommunicatie (Platform Gezondheid en Milieu)

Knelpunt:

- **Onvoldoende aandacht voor gezondheidsproblemen bij bodemverontreiniging**

Bewoners maakten zich zorgen over de gezondheidseffecten van bodemverontreiniging door een bedrijf dat met oplosmiddelen werkte. Buren procedeerden aanvankelijk mee met het betrokken echtpaar tegen de gemeente, maar trokken zich later om privé-redenen terug.

De bewoners zijn erg te spreken over ondersteuning door een medisch milieukundige van de GGD. Een onderzoeksbureau toonde verband aan tussen de gevonden oplosmiddelen en neuropsychologische klachten.

Een rechtszaak tegen de bedrijven die verantwoordelijk waren voor de bodemverontreiniging is voor de bewoners positief verlopen: de rechtbank heeft de zaak geschikt met comparitie van partijen. De rechter adviseerde er op korte termijn uit te komen, omdat anders steeds meer deskundigen betrokken zouden moeten worden, waardoor het ook steeds kostbaarder zou worden. De gemeente is verplicht via sanering terug te gaan tot de streefwaarden, en zal daar werk van maken.

Het echtpaar kreeg een schadeloosstelling en gaat verhuizen.

Foto: Bodemsanering ergens in Nederland

Resultaten:

- 👍 **Er wordt gesaneerd**
- 👍 **Via rechtszaak en onderzoek is er een schikking getroffen en de bewoners kregen schadevergoeding**

Geluid

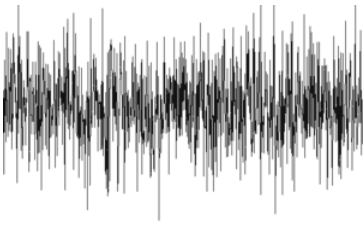
6. Leren leven met laag frequent geluid

Leren leven met laag frequent geluid (LFG)

Pia Cuypers, 2005

Knelpunt:

- **Hinder van LFG door onbekende bron**

Een man met overlast door laagfrequent geluid, meldde zijn klachten bij het MNGM in 1998. Zijn leven was toentertijd heel onzeker, hij had al bepaalde frustraties en toen kwam er ook nog eens LFG bij. Hij heeft de pers er bijgehaald en alles op alles gezet om erkenning van zijn klacht te krijgen.

Pas nadat er een positieve wending kwam in zijn leven en hij alles beter kon hanteren, besloot hij om geen aandacht meer te geven aan de LFG-brom. Een goed besluit, op eigen kracht genomen, met een glansrijk resultaat. Als hij zich erop toelegt hoort hij het LFG, maar kan het vervolgens uit zijn waarneming zetten.

Deze melder zou voor veel mensen als voorbeeld kunnen dienen: je eigen situatie inventariseren en waar mogelijk opnieuw ordenen, daarna kun je, soms met hulp van anderen, productieve vervolgacties ondernemen.

Resultaat:

- **Mentale aanpassing waardoor de hinder afneemt**

Zendmasten

7. Straling bij digitale telefonie?
8. Casus Zendmasten

Straling bij digitale telefonie

Anneke Bouwman/ Damir Bunicich, 2005

Knelpunt:

- **Onvoldoende productinformatie**

Per e-mail komt de volgende vraag binnen:

Ik heb gehoord dat je kunt gaan bellen via de kabel, en dat is dan digitale telefonie. Ik weet dat je dan een kastje in je huis krijgt, waar de signalen verdeeld worden. Ik ben benieuwd of u weet of dit kastje veel straling afgeeft. Want de prijzen vind ik erg interessant, dus als het geen stralingsnadelen heeft, zou ik het graag willen aanschaffen. Ik ben benieuwd naar uw reactie. Vriendelijke groet, (naam bij MNGM bekend, informatie over de kabeleigenaar weggelaten)

Antwoord medewerker MNGM:

Van dergelijke kastjes komt geen straling af. Digitale telefonie werkt niet perse als draadloze telefonie (GSM, UMTS, DECT etc. die overigens ook digitaal zijn). Kijk, vroeger had je maar één keus. Je belde met een telefoon via een "koperdraadje" in de grond (het KPN netwerk). Het signaal werd door deze kabels analoog verzonden. Het kan ook digitaal door koperdraad, maar vroeger ging het allemaal analoog.

Nu zijn er inmiddels meerdere mogelijkheden. Of via de oude KPN kabels in de grond of via de kabel. Het gesprek wordt dan digitaal via de kabel verzonden en dus niet draadloos! Pas als het draadloos is worden er antennes gebruikt, die via radiofrequente elektromagnetische velden (ook wel: "straling" of "stralingsvelden" genoemd) met elkaar kunnen communiceren.

Als je dan ook nog zelf een telefoon hebt die via een draadje verbonden is met dat kastje, is dit een "stralingsvrije" opstelling, dus neem geen (draadloze) DECT-telefoon.

DECT telefoons geven wel (veel) straling. Er zit een antenne in het basisstation en in de hoorn. Op die manier kunnen de hoorn en het basisstation (digitaal) met elkaar communiceren. Het basisstation blijft zelf 24 uur per dag "stralen", ook als er niet gebeld wordt. Maar het basisstation kan dit van de hoorn opgevangen digitale signaal ook weer omzetten in een analoog signaal, dat dan weer via de oude bekende weg verder gaat.

Tot slot en ter verduidelijking nog even dit: niet alles wat digitaal is communiceert draadloos. Straling wordt gebruikt bij apparatuur die draadloos met elkaar moet kunnen communiceren (of natuurlijk een magnetron, röntgenfoto etc.), maar een zakrekenmachine is bijvoorbeeld ook digitaal en geeft geen straling. Digitale telefonie en het kastje dat daarbij komt geven dus geen straling. Voor verdere vragen kunt u altijd contact opnemen.

Resultaat:

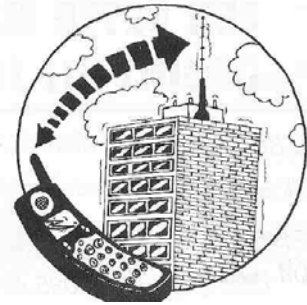
 Door voorlichting onrust weg

Casus zendmasten

Miep Verheuvel 2005

Knelpunt:

- **Onduidelijkheid over de relatie tussen klachten en straling door de zendmasten**

Diverse metingen van een gelegenhedswerkgroep met deelnemers uit MNGM en Werkgroep Elektrische Overgevoeligheid hebben de volgende resultaten opgeleverd:

1. Op de plaats van haar bed werd bij een vrouw een zeer hoogfrequent signaal gevonden. Zij woont in een hoefijzervormige bejaardenflat, vol met zendinstallaties, ook UMTS. Direct na de metingen heeft zij haar bed verplaatst en sindsdien kan zij beter slapen. Ook zijn de prikkels in haar hoofd en de kramp in haar benen weg. Andere woningeigenschappen, zoals ventilatie, waren in orde.

2. Een andere meldster had na de metingen met haar matras in de keuken ook beter geslapen. Zij bleek in haar bed het signaal van de DECT-telefoon van de buurvrouw op te vangen. Zij heeft haar buurvrouw gevraagd het basisstation verder weg te zetten. Dat hielp wel iets.

Resultaat

👍 **Meten en met uitkomsten advies op maat geven**

Binnenmilieu en Woonomgeving

- 9. Vuilspuiterij?
- 10. Geschikte verf voor een MCS-patiënt
- 11. Confrontatie met de Minometer M6

Vuilspuiterij?

Bron: MNGM nieuwsbrief september 2002

Knelpunten:

- **Overlast van legaal graffiti spuiten**
- **Stank, rumoer en rotzooi**
- **Gezondheidsklachten: verergering van CARA en allergie**

In juli kwam bij het MNGM een telefoontje binnen van een familie in Capelle aan den IJssel. De familie bewoont sinds 1997 een hoekhuis in de rustige woonwijk Oostgaarde. Tot ieders tevredenheid, behalve dan dat men vorig jaar last kreeg van lawaaijige 'hangjongeren'. Het probleem verplaatste zich en de rust keerde terug. Echter, die maand besloot de gemeente in samenwerking met de wijkagent het probleem van de hangjongeren aan te gaan pakken. Bij wijze van experiment mocht er gedurende de vakantie op een muur op zo'n vijf meter afstand van de woning van de familie legaal graffiti worden gespoten. (zie foto).

Weliswaar aan regels en tijden gebonden en alleen bedoeld voor de buurthangjongeren, maar het bericht ging natuurlijk als lopend vuurtje rond en de 'artiesten' kwamen van heinde en ver om zich creatief te kunnen uiten en weldra zat de familie dan ook van 's middags 14.00 tot 's nachts 02.00 uur in de lucht van verfspuitbussen. Behalve stank en een hoop rumoer, dreven de lege spuitflessen in het water, kortom het werd een zootje.

In eerste instantie dacht de familie dat de muur eenmalig versierd werd, maar toen het na een week nog steeds doorging belde de familie met de gemeente en de wijkagent. De familie kreeg gezondheidsklachten en niet zo weinig ook. Van de oplosmiddeldampen hadden ze 24 uur lang last in hun woning. De verf is steeds opnieuw nat en de dampen absorberen in de stoffering. Het betrof hier een familie met allergieën, CARA en overgevoeligheden, bijvoorbeeld voor sigarettenrook. Het gevolg was dat men lamleidend op bed lag en met een hoog medicijngebruik de aanwezigheid in huis moest zien door te komen, terwijl de ramen niet open konden.

De familie kreeg geen gehoor bij gemeente en politie, want die hadden het mede georganiseerd! En dit ondanks alle handtekeningen, die in de straat werden opgehaald. Ook de Milieudienst Rijnmond kon de familie niet van dienst zijn, hun werkterrein betreft alleen grote bedrijven in de regio Rijnmond.

Toch weten wij inmiddels allemaal dat blootstelling aan oplosmiddelen schadelijk is voor mens en milieu, met name voor overgevoelige mensen. De gezondheidsklachten bij omwonenden van autospuiterijen zijn talrijk. Het MNGM heeft de familie daarom geadviseerd direct contact op te nemen met de Afd. Medische Milieukunde van de GGD in Rotterdam.

Een goed advies naar later bleek, want de GGD reageerde wel, en snel ook. Er werd een bezoek gebracht aan de familie en aan de muur en...dit had effect! De GGD adviseerde de gemeente te stoppen en deze raad is opgevolgd want in begin augustus ontvingen alle bewoners een brief van de gemeente waarin werd aangekondigd dat gezien de ontwikkeling besloten is direct met het experiment te stoppen.

Aanbeveling:

GGD inschakelen

Resultaat:

Einde experiment

Geschikte verf voor een MCS-patiënt

Ervaringen met muurverf, houtverf binnen en buiten, plafondverf en radiatorverf.

Ron & Karin ter Hoeven MCS-zelfhulpgroep

Knelpunt:

- **Overgevoeligheid voor chemische stoffen levert gezondheidsproblemen op bij het verven van de woning**

Een echtpaar waarvan de vrouw chemisch overgevoelig is moest wegens kettingrokende benedenburen verhuizen. Hun probleem bleek: hoe kom je niet van de rookregen in de verfdrup? Ze hebben er veel werk voor moeten verrichten: het uitzoeken en het verven zelf, maar de gevolgen zijn meegevallen.

Goede houtverf vonden ze bij de folder/website van

<http://www.purenature.de/> De man Ron schreef erover: Kijk links bij "Wohnen und Freizeit", en zoek naar bladzijden zoals "Lacke" en "Wand

und deckengestaltung". Je krijgt dan:

<http://www.purenature.de/shop/artikelliste.php?idkat2=67&uin=9e1e952d569d1eeddb9fcb7b7e4beca4>

Dit gaat over houtverf. Het werkt zó goed dat mijn vrouw Karin zelf, wel met ramen open, heeft kunnen verven! Wel heel bijzonder, een MCS patiënt die aan het verven is te zien. Jammer dat ik geen foto kan meesturen. Karin had wel wat reactie, maar dat viel erg mee. Houdt er echter rekening mee dat niet alle MCS patiënten hetzelfde zijn! Karin raadt aan het niet zelf te doen, zodat je er niet met je neus bovenop zit. Dat is altijd veiliger!

Deze verf van het merk Safecoat is wel bewerkelijk, als je tenminste iets met een kleurtje wilt hebben. Dat kan alleen met poeder, die is ook compleet niet-chemisch. Je mengt dat een dag van te voren met een beetje water (niet te veel, dan verdun je later de verf weer te veel), en gaat dan die kleurstof door de verf mengen. Eerst maak je een proefje met een druppeltje verf en kleurstoffen, en dan kijken wat je ongeveer wilt bereiken. We hebben niet alleen pasteltinten maar ook paars en blauw gemaakt.

Alleen, je krijgt twee bewerkelijke problemen: hoelang je ook mengt, de menging is niet optimaal, je ziet in de verf wit en de kleur die je hebt gemaakt. Dus met het verven dekt de verf zelf wel, maar niet de kleur. Je krijgt allemaal strepen. Daarom zul je om het egaal gekleurd te krijgen zéker twee of drie keer moeten verven. En terwijl je aan het schilderen bent moet je steeds de verf blijven roeren zodat je de kwast in het best gemengde gedeelte kunt dopen.

Het tweede probleem is dat de verf er 'droog' uit ziet, niet glanzend. En ook een beetje droog is, niet flexibel. Dus als er veel tegen aan wordt gestoten zal er eerder een stukje verf losraken. Wij hebben daar, na een jaar, nog geen last van, maar als je bijvoorbeeld kinderen hebt kan dat wel.

En 'natuurlijk' kost het iets. Je kunt het ook in Nederland via KEAC en de MCS-zelfhulpgroep verkrijgen, wij hebben het vanuit Duitsland door Pure Nature laten versturen. Via hun website gaat dat allemaal, alleen je postcode past er niet op, dus is er vertraging met de bestelling. Stuur daarom een apart emailtje met die informatie over je postcode naar hun op.

Muurverf. De muren in een paar kamers hebben we met behang gedaan, maar de woonkamer en andere wanden met muurverf. Ook de muurverf ging uitstekend. Zie:

<http://www.purenature.de/shop/artikelliste.php?idkat2=67&uin=9e1e952d569d1eeddb9fcb7b7e4beca4>

Of ga naar <www.purenature.de>, klik links (4^e van onderen) op <Wohnen und Freizeit> en kies dan in het groene vak middenboven de onderste regel: <Wand- und Deckengestaltung>. Op die webpagina vindt je behalve een hele serie kleurstoffen ook Kasein-Marmormehlfarbe van Kreidezeit, en dat is degene die wij gebruikt hebben als wand en plafondverf. Daar zit niets chemisch is. Je kunt ook een proefje (probe) van 100 gram bestellen. Ook wel weer bewerkelijk, je moet de poeder zelf thuis mengen met water.

Er is ook andere 'poeder-muurverf' van ditzelfde en andere merken, zoals Rügener Kreide Wandfarbe en Lehmedelputz (ook allemaal een proefmonster van te bestellen, Lehmedelputz heeft nog als nadeel dat je er niet overheen kunt schilderen), maar volgens de medewerkers van PureNature heeft onze keuze de beste dekking. Er was een knaloranje en knalgele muur bij ons, dat was al bijna weg na één keer er overheen. Wel lijkt het in het begin, als de verf nog nat is, alsof het bijna niets doet, maar wacht rustig af totdat het droog is. Doe de tweede keer, als dat nodig is, pas véél later, liefst meer dan een week of maand. Ook voelt de verf anders aan, het is meer alsof je dun beslag aan het opbrengen bent. Strijk het niet te veel uit, gewoon opbrengen in een dun laagje, zolang het maar niet zo veel is dat het druipt.

De muurverf is zó gezond, de kat van de burens kwam nieuwsgierig kijken toen er buiten een deksel af ging, en zo'n kat gaat dan ruiken en springt dan meestal weg. Maar nu werd er geroken, gelikt!, en daarna bleef die kat doorlikken! Het was lekker! Grappig was dat.

Iets bijkleuren doe je net zoals hierboven. Anders wordt het niet echt wit, meer een beetje grijs, het lijkt qua kleur en vooral bewerken nog het meest op pannenkoekbeslag.

BIJ AL HET MENGWERK MOET JE EEN (ELEKTRISCHE- GEEN ACCU) BOORMACHINE MET MENGSTAAF GEBRUIKEN. Mengstaven voor boormachine koop je bij de doe-het-zelfwinkel, voor iets van 5-15 euro.

En zorg dat je afsluitbare plastic emmers van zo'n 10 liter of liefst meer als je grotere vlakken wilt doen hebt. Wij konden ze krijgen bij een grote verfspciaalzaak, er had latexverf in gezeten en we moesten het dus eerst met warm water schoonmaken.

Het is wel handig, want dit is toch iets zwaarder werk, dat iemand anders dit voor je wil doen of je erbij wil helpen. Karin kon bijvoorbeeld niet tegen die boormachine die een hele tijd zit te lawaaien.

En bedenk dat als je niet heel secuur bent er spatten overal heen vliegen. Dus zorg bijvoorbeeld dat je spat waar het geen kwaad kan, en een goede tip is dat als je wilt stoppen met mengen, je de draaiende mengstaaf precies verticaal, dus rechtop, langzaam naar boven haalt tot nét boven de verf zelf, dan draai je nog gewoon door, en dan gaan alle spatten tegen de binnenwand van de emmer aan, net boven de verf en onder de rand. Als er dan geen spatten meer af komen zet je de boormachine pas uit. Daardoor heb je geen overvloedige verf aan de mengstaaf.

Buitenverf:

Daar is onze beste ervaring Uula, verf uit Finland of zo, met natuurlijke lijnzaadolie en natuurlijk oplosmiddel. Vergis je niet, dat is ook heel sterk, al is het niet chemisch! Zowel de grondverf als de aflak. Die verf was in Nederland te krijgen, bij o.a. Kwarts & Co (043-4506304) in Gulpen, Limburg. Ook die hebben we per post naar ons toe laten versturen. En met kleine potjes gekleurde verf, ook van Uula, gemengd om iets van een kleurtje te krijgen.

Daar hebben we iemand anders voor gevraagd, in de familie, om dat te mengen en te verven. Na een paar dagen was het weer draaglijk voor Karin, die moest gewoon naar een ander deel van het huis zoals keldertje of badkamer om tijdelijk te overleven, en omdat het buiten is heb je er daarna binnen geen last meer van.

De binnenverf, zoals gezegd, is niet erg stootbestendig, vooral als er veel kleurpoeder in zit. De buitenverf is juist wel duurzaam.

We hebben veel andere verf geprobeerd, zoals Auro en Aquamarijn, het was allemaal niet goed voor Karin. Ook de radiatorverf van Auro heeft máánden geroken, de VOC vrije houtverf (SafeCoat) uit Duitsland beviel ons ook op de radiatorbuizen beter. Wel hebben we die Auro op

de gedemonteerde radiatoren buiten gebruikt, die hebben daar eerst een maand of meer gestaan voordat ze binnen weer gemonteerd werden (kon nog nét met de kou, met elektrische kacheltjes en het gasstel aan als verwarming zolang de CV het niet deed).

Ook de latex/muurverf van Auro ging niet goed bij ons, die hebben we o.a. als plafondverf gebruikt, maar dat duurde nog 2 maanden voordat Karin daar geen last meer van had.

(We hebben steeds iets moeten kopen, in de kleinste hoeveelheid, en dat in bijvoorbeeld één kamer op muur of plafond of radiator enz. uitgeprobeerd).

Reductie van afgifte schadelijke stoffen: Wat ook nog een nuttig product kan zijn is Sicherheitsversiegelung (Safe Seal, ook van Safecoat, ook bij PureNature:
<http://www.purenature.de/shop/artikeldetails.php?artikelid=701&idkat2=67&uin=990575c8b7167c480ca286a5bd4d0035>

Zelfhulpgroep MCS: Anneke Bouwman: 055 – 5412597

Resultaat

 Goede verfsoorten gevonden en goede methode toegepast

 Informatie voor derden met dezelfde problematiek

Confrontatie met de Minometer M6

Ricarda Zielonka, melder 2005

Knelpunt:

- **Ongewilde confrontatie met apparatuur in huis, die hoogfrequente straling uitzendt**

In de zomer werden bij ons de verdampingswarmtemeters aan de radiatoren vervangen door andere warmtemeters, genaamd Minometer M6. Deze zendt om de 3 minuten de gebruikswaarden van de verwarming naar een verzamelpunt in de wijk binnen enkele milliseconden, met een frequentie van 868 MHz.

Ik was van begin af aan sceptisch, omdat ik al in ons vroegere huis last had gehad van elektromagnetische straling. Nog dezelfde avond dat de nieuwe meters in huis waren voelde ik me vervelend worden. Ik kreeg last van een dik gevoel in mijn keel en misselijkheid.

Na drie dagen ging ik op vakantie voor een week. In de eerste dag van de vakantie verminderden de klachten en op de tweede dag waren ze over. Uitgerust kwam ik terug. Nog dezelfde avond voelde ik het dikke gevoel in mijn keel weer zwellen. Vooral op de beneden-verdieping, waar die warmtemeters opgehangen waren, kon ik me nog geen kwartier ophouden zonder enorme kokhalsneigingen vanuit de keel, misselijkheid en hoofdpijn te krijgen.

In de volgende drie weken was ik alleen ermee bezig, om op een "goede manier" in overleg met de woningbouwvereniging van mijn 'plaaggeesten' af te komen. Het probleem was dat de woningbouw-vereniging een nieuw digitaal meetsysteem heeft, waar de oude verdampingsmeters niet meer in pasten. Ondertussen ging mijn gezondheid steeds meer achteruit. Naast de constante kokhals-neigingen waren er gespannen nekspieren en slaapstoornissen bijgekomen. Gelukkig waren op mijn slaapkamer de nieuwe meters vergeten, maar de overdag opgedane spanning deed haar werk.

Ten einde raad begon ik bij de woningbouwvereniging ermee te dreigen dat ik de kranten hierover zou inlichten. Toen kwam er een oplossing: bij het bedrijf waar de minometer M6 vandaan kwam, bleek nog een kleine voorraad van zijn voorganger M5 te zijn. Deze meet ook digitaal maar zendt niet uit. M6 werd ingeruild voor minometer m5. Dit is de oplossing. Ik heb geen klachten meer.

Resultaat:

 Gezondheidsklachten werden door de woningbouwvereniging serieus genomen en de apparatuur werd vervangen

Milieupatiënten en beroepsziekten

12. Hoofdluisbestrijding zonder chemische middelen

Hoofdluisbestrijding zonder chemische middelen

Anneke Bouwman 2005

Knelpunt:

• Gezondheidsproblemen bij chemische bestrijdingsmiddelen

Bron cartoon:
<http://img130.echo.cx>

Een mcs-patiënte belt omdat het hele gezin besmet is met hoofdluis. Ze is radeloos, durft vanwege mcs (multiple chemical sensitivity = chemische overgevoeligheid) geen chemische bestrijdingsmiddelen te gebruiken. En weet niet wat ze moet doen.

Omdat ik wel verwacht had dat deze vraag eens gesteld zou worden door mcs-ers, had ik me al eerder verdiept in dit probleem. Ik raadde haar aan om de Robicomb te gebruiken oftewel het luizenstofzuigertje. Het is een soort elektrische luizenkam. Ze kocht de Robicomb en vertelde later zeer enthousiast te zijn over dat apparaatje. De hele familie is met succes behandeld, het apparaat werkte geweldig. Door regelmatig alle gezinsleden ermee te kammen waren ze snel van de hoofdluis af zonder gebruik van chemische middelen.

Ik stuurde daarop de informatie over de Robicomb naar een aantal (bekende) scholen voor basisonderwijs. Niks meer van gehoord, maar misschien komt het daar toch nog eens van pas.

Informatie hierover en over andere middelen is beschikbaar bij de zelfhulpgroep MCS: Anneke Bouwman: 055 – 5412597

Resultaat:

 Probleem opgelost met elektrisch apparaat

Van Wit...
...naar Zwart

